

РЕЦЕНЗІЇ ТА ВІДГУКИ

Панорама української фольклористики: від Михайла Максимовича до Івана Денисюка

Гарасим Я. Нариси до історії української фольклористики:
Навч. посібник. – К.: Знання, 2009. – 301 с.

Книжку Я. Гарасима варто розглядати не лише як перший навчальний посібник із університетського курсу історії вітчизняної фольклористики, а й водночас як оригінальний дослідницький проект, який привертає увагу вдумливим, подекуди, можливо, дискусійним, зате цілісним поглядом на минувшину української науки про усну словесність. Як відомо, за радянських часів, коли заборонено було вивчати інші, немарксистські, концепції, такі дослідники, як П. Попов, О. Дей, І. Березовський, змушені були обмежитися переважно лише фрагментарним висвітленням доробку окремих фольклористів. Сьогодні ж, коли вже прибрано сміття від дощенту зруйнованих китайських мурів тоталітарного марксизму-ленінізму, маємо всі підстави сподіватися на інтенсивну розбудову ґрунтовних рефлексій над досвідом попередників. Промовистими симптомами такого зацікавленого повернення сучасної наукової думки до своїх витоків є монографія М. Дмитренка «Українська фольклористика другої половини ХІХ ст.» (2004), публікація архівного варіанту праці Ф. Колесси «Історія української етнографії» (2005) та й, зрештою, попередня книжка самого Я. Гарасима «Культурно-історична школа в українській фольклористиці» (1999).

У новому своєму виданні Я. Гарасим сперся на досвід І. Франка, В. Перетца, Л. Білецького й інших дослідників фольклористичної класики, випробовуючи власну систему типологічних критеріїв. Новизна запропонованої історіографічної схеми полягає в тому, що в її осередді покладено культурно-історичну школу. Загалом такий центрований підхід до висвітлення еволюції академічних шкіл крізь призму однієї з них (і притім, погоджуємося, найпомітнішої і найбільш заслуженої) вважаємо цілком виправданим, хоча, щоправда, подекуди впадає в око схильність дослідника до певного перебільшення концептуальної універсальності, хронологічних рамок і масштабів цієї школи. Скажімо, її початки Я. Гарасим пов'язав із діяльністю М. Максимовича, визнавши славетну передмову до «Українських пісень» (1827) маніфестом, що задекларував фундаментальні для культурно-історичної школи принципи історизму, національної самобутності, художньої специфіки фольклору і живодайного зв'язку з ним новочасної літератури. Таке відсунення початкової хронологічної межі до більш раннього періоду дало авторові змогу виділити, крім класичного етапу (М. Драгоманов, І. Франко, М. Грушевський), ще й початковий, романтичний етап цієї методології (О. Бодяньський, П. Куліш, М. Костомаров) і таким чином урівноважити притаманний для неї позитивістичний соціологізм романтичним естетизмом. А твердження про здатність культурно-історичної школи асимілювати й синтезувати інші методологічні тенденції допомогло ще більше розширити сфери її впливу.

Звісно, з привабливою тезою про методологічну еластичність (а не еkleктизм, як застеріг автор посібника) можна сперечатися, переконуючи в потребі пильніше придивитися до внутрішньої диференціації фольклористичної думки й конкретніше окреслити міфологічну (І. Вагілевич, М. Костомаров), компаративну (М. Драгоманов), психологічну (О. Потебня) та інші її видозміни. І все ж слід визнати, що відмовившись від однозначної класифікаційної схеми, Я. Гарасим аж ніяк не випустив із поля зору згаданих внутріш-

ніх відмінностей, простежуючи, як домінантну методологію гармонійно доповнюють чи контрастно відтінюють ті чи ті супровідні тенденції.

Отож у посібнику чимало уваги присвячено представникам романтичного етапу культурно-історичної школи – справжнім її піонерам М. Максимовичу й О. Бодянському, які обстоювали самотуність і неповторність національної словесності у слов'янському й загальноєвропейському культурному контексті, утверджували тезу про історичний її характер. Скажімо, О. Бодянський сформулював підхід до фольклорних творів як пам'яток, які можуть компенсувати відсутність повних і цілісних історичних джерел. «Звичайно, – застеріг Я. Гарасим, – думка про заміну історії поезією – то вже романтичний гіперболізм на межі метафорики...» (С. 75) Водночас автор відзначив новаторський характер тези О. Бодянського про історичний документалізм української народнописенної лірики, яка згодом стане провідною в методологічному арсеналі культурно-історичної школи.

Всебічно освітлено в посібнику могутню постать П. Куліша, діяльність якого охопила дві історичні епохи – добу романтизму й добу позитивізму. Для цього, за влучною характеристикою Я. Гарасима, найбільш «романтичного» представника культурно-історичної школи, як і, зрештою, для його романтично налаштованих попередників та сучасників, притаманний був синкретизм наукового мислення, згідно з яким мова народу і його словесність, звичаї й побут, релігія та історія є неподільною й унікальною цілісністю, яка випромінює колективний «дух народу», національний характер українців: «Гут джерела і спосіб народного самопізнання, пізнання себе як нації» (С. 93). Романтичний захват перед фольклорною стихією спонукав П. Куліша і його однодумців до певних суб'єктивних уявлень (як-от, сподівання на те, що за текстами усної народної словесності вдасться достеменно відтворити минувшину народу чи відкидання церковнослов'янського письменства), які доводилося спростовувати наступним поколінням культурно-історичного напрямку.

У такому ж ракурсі працювала й фольклористична думка М. Костомарова з її етнопсихологічними та символістичними відтінками. Притім Я. Гарасим вирізняє й окремішні методологічні уподобання дослідників: «якщо для П. Куліша етнографія зливалась з історією, то для М. Максимовича й М. Костомарова важливо було з'ясувати спроможність того чи іншого жанру до відображення історичної дійсності» (С. 237).

В окремому розділі автор показує, як відбувся світоглядний і методологічний злам в українській фольклористиці в середині XIX ст., і доступно викладає основні позитивістичні засади, які можна спровести до постулатів історизму (інтерпретація словесного твору як документа епохи), детермінізму (з'ясування культурно-історичних причин походження усно-словесної пам'ятки, зокрема цивілізаційних чинників її виникнення та еволюції), об'єктивізму (прагнення наукової точності і скрупульозності, безмежна довіра до факту, ретельна перевірка словесних творів на автентичність), утилітаризму (підхід до пам'яток з погляду пізнавальної їх цінності), відходу від есеїстики до академічного стилю тощо.

Саме такі ознаки притаманні фольклористичній діяльності М. Драгоманова з його увагою до компаративних, жанрових та ідеологічних аспектів вивчення усної словесності. Компаративізм, особливо на етапі «впливології», не лише зіставляв мотиви, сюжети й образи з метою з'ясувати характер міжкультурної їх міграції, а й прийшов до принципового переконання про неоригінальний характер будь-якої національної словесності з огляду на те, що її, мовляв, творять суцільні запозичення з інших культур. Такі крайні позиції М. Драгоманов, як відомо, зайняв, воюючи з романтичними уявленнями про вроджений і незмінний національний дух.

Натомість у І. Франка автор посібника закріпив концептуальне поєднання методологічних елементів культурно-історичної, історико-порівняльної та філологічної школи: «І. Франко скрізь вносив свій бурхливий темперамент, пульсацію думки, оновлював, розвивав кожен із методологічних напрямів, орієнтуючись на світовий поступ у цій сфері» (С. 176). На відміну від свого вчителя, М. Драгоманова, І. Франко висунув принцип творчої трансформації запозичених елементів: відсіюючи з них зайве й чужорідне, національна культура відбирає суголосьне і споріднене для власного оновлення і дальшого розвитку, зберігаючи таким чином свою окремішність, самотуність, унікальність. Приблизно такі ж позиції обстоювали згодом М. Грушевський та Ф. Колесса.

Серед головних орієнтирів Я. Гарасима – висвітлення теоретичного та методологічного досвіду української фольклористики крізь призму етноестетики. Ця методологія, що її контури в сучасній філології окреслив І. Денисюк, скеровує науковців на вивчення естетичних, етичних, культурологічних параметрів уснопоетичного слова і літературного тексту в їхній

постійній взаємодії. Тож під час читання посібника помічаєш цілеспрямовану настанову автора на виявлення виняткової уваги класиків української фольклористики до духовних, естетичних, мистецьких вартостей як серцевинних аспектів народнопоетичної творчості.

Вагу такого дослідницького переколю можна простежити на прикладі концептів міфу, символу, образу: їх запровадила міфологічна течія в романтичну добу, а пізніше, радикально переосмислені в етноестетиці О. Потебні, деяких працях І. Франка (наприклад, «Останки первісного світогляду в руських і польських загадках народних», «Наші коляди», «Із секретів поетичної творчості»), Л. Білецького та інших дослідників, ці поняття в сукупності з іншими структурно-семантичними (семіотичними) категоріями стали витонченими інструментами проникнення в самісіньку душу індивідуальної і народної творчості, даючи змогу аналітично осмислити прояви потужного творчого генія нації. Під тим кутом зору Я. Гарасим пунктирно простежує двохсотлітню еволюцію етноестетичних концепцій української фольклористики – від часу становлення культурно-естетичної школи в добу романтизму до її зрілості в епоху позитивізму, а відтак – шляхи модернізації цих концепцій у ХХ ст.

Пуантом книжки став розділ, присвячений світлій пам'яті професора І. Денисюка (1924–2009). Цей видатний фольклорист досліджував багатства поліської і гуцульської міфології, осмислював національну самобутність українського мистецтва слова, його естетичні й етичні, філософські та політичні аспекти, вивчав обопільно плідний зв'язок усної і писемної словесності – процеси «олітературнення» фольклору й фольклоризації письменства. Результатом наполегливих дослідницьких пошуків стали праці ученого «Амазонки на Поліссі», «Два міфологічні божества у поліських епіталамах: Тур і Красная Пані», «Казковий чудесний покажчик у новелі І. Франка „Неначе сон“», глибока методологічна розвідка «Національна специфіка українського фольклору» та чимало інших публікацій, значну частину яких урядові учні зібрали в чотиритомнику «Літературознавчі та фольклористичні праці» (Львів, 2005).

Отак привертаючи увагу молодого читача не лише до концепцій видатних учених, а й до їхніх особистісних рис, посібник Я. Гарасима набуває повчального характеру, переконливо демонструючи, як у нестерпних умовах колоніальної залежності сумлінна праця українських дослідників виконувала, окрім академічної функції, ще й громадянську місію, спростовуючи погодінську та інші великодержавні теорії, зміцнюючи у сучасників відчуття спадкоємності із попередніми історичними й доісторичними еволюційними періодами, утверджуючи переконання у мистецькій самобутності української культури у світовому хорі національних культур та її суголосності із загальнолюдськими етичними засадами і мистецькими вартостями.

Вдалою є композиція посібника: оглядові розділи тут чергуються з портретними, що дає змогу спершу ознайомити студента із загальною проблематикою певної доби, а відтак докладніше висвітлити концепції найвидатніших її представників. Притім до кожного розділу запропоновано продуману систему питань для самоконтролю і список рекомендованої літератури, а в «Додатках» вміщено порівняльну таблицю періодизаційних схем еволюції фольклору, які вийшли з-під пера І. Вагилевича, М. Костомарова, В. Антоновича й М. Драгоманова, М. Грушевського й Ф. Колесси, а також плани практичних занять із двадцяти трьох тем курсу «Історія української фольклористики».

Щоправда, як на мене, завершувати цю книжку доречно було б одинадцятим розділом, який має явно підсумковий характер, і якщо б ще доповнити його кількома узагальнюючими штрихами про шляхи розвитку наукової галузі упродовж ХХ й на початку ХХІ ст., то прозвучав би він як чудовий заключний акорд навчального видання.

Як бачимо, якісно своєю структурою цей змістовний, ретельно опрацьований та ошатно виданий посібник цілком виправдовує своє функціональне призначення. Окреслюючи еволюцію академічних шкіл, книжка Я. Гарасима розвіює поширені хибні уявлення про емпіризм української класичної фольклористики та налаштовує студентів і молодих дослідників на вивчення й актуалізацію цінного методологічного досвіду великих попередників для осмислення сучасних проблем науки про українську словесність.

До речі, посібник вже помітила громадськість – він отримав премію імені академіка М. Возняка в галузі літературознавства і критики за 2009 рік. Приєднуйтеся до цієї високої оцінки, зауважу, що за умови певного доопрацювання книжку можна перевидати як університетський підручник.

Василь БУДНИЙ